

Abbasəli Əhmədov

(Əvvəlki ötən sayımızda)

Azca sonra, nağılin qalanında o kənz İsgəndərə belə deyir:

باین اسمائی ز مین توم
ز چینه وای درد چن توم

“Türklük eyləmə, ey meylim sənə ki sənin türkünə, bəlkə hindunam

Göydən olmağıma baxma, sənin hindunam Çindənəm, amma dərdinə dərmanam.”

Nizaminin Dəri dilində yazdığı ikinci beytdə iki dəfə “çin” sözcüyü işlənibdir. Birinci “Çin” Türküstan ölkəsi, ikinci çin isə qəmədən, qüssədən üzə düşmüş qırıqlara istiarə edir. Nizami o kənzə verdiyi dəyəre görə İqbalnamə kitabında da onun nağılının ardını gətirib Türk olduğunu bir daha vurqulayır.

Nizami Şərəfnamə kitabının başlanışlarında bu kitabın Xızır peyğəmbər tərəfindən ona təlim olduğunu iddi etdiyi bölümə Xızırın dilindən başqa millətlərə olan baxışını beləcə açıqlayır:

دەرد نەزەر خەرازی و زویبە سەلت
ز حاک عەرەف نەبەد گەشت
ز ری ئا دەشتان خەرزوم و جەد
ز بەدای نەبەد لۆز کەد
بەداری و خەرزوی و کەلکی و گەد
لان یاز- سەختەر چو چو خەرز
لەدە گەد نەبەد لۆز نەبەد
ز مەلەن لۆز نەبەد لۆز
ز مەلەن لۆز نەبەد لۆز

“Gümüş xum’la qızıl təşt istəsən İraq torpağından keçməməlisən,

Reyden tut Xərzem ilə Cənd heç avadanlıq görməzsən yalnız lör kənd,

Buxaralı, Xəzri, Gilək ilə Kürd hamısı bir parça çörəyin alçağıdır,

Ucunda yüz süngü ucu görülməmiş Mazandaranda heç bitki bitməz,

Gəlməz başqa heç nə Mazandarandan ancaq bir dev xalq gələr ikincisi də dev.”

Nizami Yeddi Gözəl əsərinin Xeyr ilə Şərin nağılındakı bölümündə Şərin öldürüldüyü yerdə də Şəri öldürən kürdə görə yazır:

خەرزوم لۆز نەبەد لۆز
کەد ز دەد لۆز نەبەد لۆز

“Qansoran kürd Şərin izi ilə getdi qılinc çaliban kəlləsini kəsdi.”

Şərəfnamə əsərində isə İsgəndər Məkkə səfərindən qayıdıqda İraq torpağından vətəninə qayıtmaq istəyir. Amma bu anda Azərbaycan başçısının göndərdiyi elçi onun yoluna çıxıb Ərməndə (Nuşabənin başçılığıyla Tiflis ilə Bərdə kimi şəhərləri idarə edən Bərdə xanlığında) atəspərəstlik edən bir çətinin xalqa edən zülmünün İsgəndərə xəbər gətirir. Ərmən qoçularını öz başına yığıb yerli əhaliyə zülm edən bu çətinin başçısı adı bir kürd oğlu idi. Nizami ona görə belə yazır:

بەدای کەد نەبەد لۆز
کەد ز دەد لۆز نەبەد لۆز
نەبەد لۆز نەبەد لۆز
نەبەد لۆز نەبەد لۆز

“Abxazda adı bir kürd oğlu var Rüstəmin savaştan heç anımsamır

Ərmən qoçuları havadarıdır

ədəbi tənqid nəzəriyyəsi dilçi alim, Sosurun araşdırmalarıyla meydana çıxdı. Sonralar getdikcə Yeni Ələşdiri (New Criticism) nəzəriyyəsi ilə irəli getdi. Bu yanaşmada hər hansı bir mətni tənqid etmək üçün öncələr dilin mətinə olan əlamətləri diqqətə alıb analiz etməyi nəzərdə tuturdu. Amma yeni ələşdiridə əsərin arxasında olan yazarın niyyəti dilin özünün, biçiminin, eləcə də mətnin rəsmi özəlliklərindən çox az önəmli görünür. Vimsət ilə Birdzlinin yazdıqları açar məqalədə yazır: “Mətni anlamaq üçün yazarın özkeçmiş (biography) ya tarixi kimi artıq olan özəllikləri araya

İşiq—qaranlıq
Yuxarı—aşağı
Erkək—dişi
Bu qarşı ikili bütün anlam yaratmanın öncül quruluşudur.” Bu nəzəriyyəyə dayanaraq Nizaminin əsərlərindəki mətnin içindən qarşı ikili olaraq (get—gəl) anlamlarını seçsək onun doğma vətəni öz yaradıcılığından aydıncasına isbat edə bilmiş olarıq. Xosrov-Şirin əsərində, Bəhram şah Xosrov Pərvizdən qaçdığı bölümə Nizami belə bir beyt yazıb:
بە سەد نەزەر و دەشتان وادی و بېرەد
بە قەرزوم لۆز نەبەد لۆز
“Yüz hilə, dastanla yoldan do-

Əlyazma nüsxəsində olan eyni beyt 2017-də Daryuş nəşriyyatı, Məşhəd şəhərində çap olmuş iki cildlik kitabın ikinci cildində də var. Buna baxmayaraq bəziləri onu başqa şəhərlərdən olduğunu iddia edir. Elmi baxımdan əsassız olan bu iddiaya görə Xəmsənin mətnindəki semiotik işarələr ilə də Nizaminin Gəncə şəhərindən azərbaycanlı olduğunu sənədlər gətirməliyik...

Nizaminin milli kimliyi və Vətəni

“O böyük Azərbaycan şairi, Türk oğlu Türkdür”

layıdan Azərbaycana gətirdi qərgahını”

Şərəfnamə əsərində İsgəndər Əcəm (ərəb olmayan yurdlar) yurdunda atəşgahları dağıtmaq üçün öncə İrandan başlayıb oradan Azərbaycana gəlir. Nizami bu tarixi gəlişi bir beytdə belə yazır:

بە سەد نەزەر و دەشتان وادی و بېرەد
بە قەرزوم لۆز نەبەد لۆز

“Oradan azad insanlar tədbirində çıxıb gəldi Azərbaycana doğru”

Bəhram şah da Böyük İsgəndər də İrandan çıxıb Azərbaycana gəlir. Hər iki beytdə gəlmək hərəketi Nizaminin gözündən gəlmək sayılır. Nizami doğma vətəni Azərbaycanda, Gəncə şəhərində olduğu üçün başqa coğrafiyadan çıxıb onun yaşadığı yurda doğru gəlirlər. Eyni halda hər iki beytdə o tarixdə Azərbaycan coğrafiyasının bütöv bir vahid olduğunu aydıncasına anlatmaqdadır.

İsgəndər Məkkə ziyarətindən döndükdə İraqda olarkən Azərbaycanı İsgəndərə doğru bir elçi gedir. Nizami bu gedişi belə yazır:

بەدای کەد نەبەد لۆز
کەد ز دەد لۆز نەبەد لۆز

paqlarından keçib getməsinə belə yazır:

بە سەد نەزەر و دەشتان وادی و بېرەد
بە قەرزوم لۆز نەبەد لۆز

“Yolverməz dəhlizdən o çətin yoldan Şirvandan şirlər kimi çəkilib getdi”

Bu beytdə isə Nizami Azərbaycanın Gəncə şəhərində yaşamaqdadır. Şirvan Azərbaycanın başqa bir şəhəridir. Azərbaycanın Şirvan şəhərindən çıxıb Dərbəndə doğru gedən isə İsgəndərdir. Aydınca görüldüyü kimi qarşı ikili (gəl—get) vahidi Nizaminin azərbaycanlı olduğunu isbat edə bilir.

Nizaminin dünya ədəbiyyatındaki yüksək yeri, eləcə də onun yaradıcılığı yüzlərdən ildir dünyaya gün kimi işiq saçmaqdadır. Bunca böyük bir milli-mənəvi dəyəri özünü külmək əlbəttə hamını tamahlandıra bilər. Ancaq Nizami yaradıcılığının dərin incəliklərində onun ana dilində yazmasını yasaq edən səhlərə, xaqanlara qarşı ana dili və milli kimliyini qorumaq üçün dərin izlər miras qoyubdur.

Demək olar heç bir şair, milli düşüncənin yüksəldiyi XIX-XX yüzilliklərdə milli düşüncənin,

Nizami yaratdığı beş kitabda harada gözəllik, kamal, saflıq, ürəyitəmizlik, ədalət və başqa müsbət əlamətlərdən yazdıqda “Türk” işlədir, amma yuxarıdakı – və bu məqalədə yerin az olduğuna görə gətirə bilmədiyimiz – beytlərdə Türklərdən başqa xalqlara görə yazdığı bölümlərdə çox da müsbət bir baxış olmadığını aydıncasına aydır. Örnək üçün, yuxarıdakı beytlərdə kürdlərə “qansoran”, “adi”, “Çörək üçün alçalın” kimi aşağılayıcı əlamətlər işlədir. Bu hesabla nizami heç vaxt o millətlərə mənsub edilə bilməz. Klasik dünya ədəbiyyatında olduğu kimi Nizami də yazdığını bütün dünyaya üçün yazdığına baxmayaraq, öz milli təəssübünü aydıncasına elan etməkdən vaz keçmir və öz milli kimliyinə olan təəssübünü öz təbii haqqı kimi istifadə edir...

“qansoran”, “adi”, “Çörək üçün alçalın” kimi aşağılayıcı əlamətlər işlədir. Bu hesabla nizami heç vaxt o millətlərə mənsub edilə bilməz. Klasik dünya ədəbiyyatında olduğu kimi Nizami də yazdığını bütün dünya üçün yazdığına baxmayaraq, öz milli təəssübünü aydıncasına elan etməkdən vaz keçmir və öz milli kimliyinə olan təəssübünü öz təbii haqqı kimi istifadə edir.

Nizaminin vətəninə gəldikdə o bir beytdə hansı şəhərdən olduğunu açıqcasına bildirir:

مەلەن لۆز نەبەد لۆز
مەلەن لۆز نەبەد لۆز

“Nizami Gəncənin vətəndaşı oldu ki sənin salamından pəysiz olmasın.”

Əlyazma nüsxəsində olan eyni beyt 2017-də Daryuş nəşriyyatı, Məşhəd şəhərində çap olmuş iki cildlik kitabın ikinci cildində də var. Buna baxmayaraq bəziləri onu başqa şəhərlərdən olduğunu iddia edir. Elmi baxımdan əsassız olan bu iddiaya görə Xəmsənin mətnindəki semiotik işarələr ilə də Nizaminin Gəncə şəhərindən azərbaycanlı olduğuna sənədlər gətirməliyik. Quruluşçuluq (Structuralism)

“Bir elçi azad insanlar kimi çıxıb gəldi Azərbədəqan Xanı tərəfindən”

Bu beytdə İsgəndər İraqdadır. Azərbaycandan çıxıb gələn elçi İsgəndərin olduğu məkana doğru çıxıb gəlir. İsgəndərə gəliş, Nizamiyə gediş anlamındadır.

Azərbaycan torpaqlarına ilgili olan ikinci tarixi olay İsgəndərin Şirvandan keçib Dərbənd duvarına saldırmasıdır. Nizami İsgəndərin Şirvan tor-

milli ruhun ustadı Xəlil Rza Ulutürk bellə, Nizamicə “Türk”, “Türki”, Türktaz” sözcüklərini öz yaradıcılığında işlətməyibdir. O öz yüksək ədəbiyyatının incəlikləri ilə öz milli kimliyini, ana dilini, ana yurdunun, habelə o vaxtdakı dünya tarixini, düşüncəsini, milli-mənəvi dəyərlərini aydıncasına çağdaş oxucuya çatdırmaq onları qoruya bilibdir. O böyük Azərbaycan şairi, Türk oğlu Türkdür.